

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 930:316.334.55(477.53)''1775''

О.А. Бороденко

ОСОБЛИВОСТІ ТИПОЛОГІЧНОЇ СТРУКТУРИ ДОМОГОСПОДАРСТВ СІЛЬСЬКИХ МЕШКАНЦІВ ПОЛТАВСЬКОГО ПОЛКУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ СПОВІДНИХ РОЗПИСІВ 1775 Р.)

Авторка статті аналізує окремі історіографічні аспекти у дослідженні типологічних особливостей в структурі домогосподарств людських спільнот, за матеріалами сповідних розписів визначає кількісні показники різних типів сімей сільського соціуму Полтавського полку та проводить історико-порівняльний аналіз із подібними даними окремих європейських країн та інших регіонів Гетьманщини другої половини XVIII ст.

Ключові слова: домогосподарство, типологічна структура, Полтавський полк, сільський соціум.

Проблема сім'ї, родинних відносин та їхня інтеграція у загальноосупільний простір була однією з гострих до обговорення у колі освічених людей різних історичних епох, адже від форм організації родини залежали соціальний статус у суспільстві, економічний добробут та, врешті, внутрішньосімейні відносини її членів. Досліджуючи документи минулого, науковців якнайперше турбувало питання: яку людську спільноту можна називати сім'єю? Більшість учених дотримуються у визначенні потрібного принципу об'єднання індивідів за теорією британського дослідника П. Ласлетта. Відповідно до нього, організація спільнопроживаючих людей ґрунтується на основі географічної, функціональної та родинної ознаках [1, с. 132; 2, с. 9], а в доіндустріальну добу, до кінця XVIII ст., на теренах усієї Європи поняття «сім'я», «домогосподарство», «домова спільнота», «двір» можна вважати тотожними [3, с. 118].

Подвірно зареєстровано населення ранньомодерного часу в джерелах церковного обліку, зокрема, у сповідних розписах 1775 р. окремих сіл Полтавського полку (Головача, Горбанівки, Жуків, Диканьки, Куклинців, Пушкарівки, Рибців, Розсошенців, Стасовців, Трибів) [4]. Ці реєстри, які взяті за основу нашого дослідження, зберігаються у 990 фонді «Переяславсько-Бориспільської духовної консисторії» Центрального державного історичного архіву України у місті Києві. У них описані домові спільноти із зазначенням голови, членів родини та найманих робітників. Обов'язково вказувався вік людей та соціальна приналежність до трьох основних станів тогочасного українського суспільства: посполитих, козаків та духовних осіб.

Таке представлення поодиноких сімей в описах створює підстави для проведення історико-демографічних досліджень сільського соціуму, передусім, розкриття особливостей типологічної структури домогосподарств та проведення компаративного аналізу подібних показників інших регіонів Гетьманщини та окремих європейських держав. Спочатку спробуємо розкрити певні деталі історіографічного сегменту обраної тематики дослідження.

Ще у 60-х роках XX ст. історики-новатори розпочали вивчення домогосподарств, сім'ї та родинності для того, щоб спростувати усталені, завдяки «антикварному типу історичного знання», положення про те, що в попередні часи люди жили великими домовими групами, мали багато дітей, а сімейні цінності та родинні зв'язки були доволі міцними [2, с. 15]. Певний час впливовими були праці Ф. ЛеПлая (F. Le Play) та В. Рієхла (W. Riehla) про гіпотезу родини-роду. Вони переконували, що в минулому сім'я і родинне господарство були принципово важливі та їхня структура доволі складна [5, с. 8-9]. Поширеною залишалася теза про вплив модернізаційних процесів на родинні форми від спільнот складних до родин простих. Утім, уявлення про те, що розвиток капіталістичних відносин автоматично викликав нуклеарізацію сімей, на сьогодні вважається однобічним [6]. Щоб розвіяти міф про доіндустріальну велику сім'ю, британському вченому П. Ласлетту довелося класифікувати домові спільноти за їхньою родинною структурою, тобто довести або спростувати аксіому про верховенство складного домогосподарства.

У концепції П. Ласлетта місце проживання, родинність і спільна життєдіяльність визначається одним терміном «домогосподарство». Будь-яка людина, яка проживала окремо, утворювала самостійну домову спільноту, до якої належали й наймити. Оскільки наявність робітників змінювала склад домогосподарства, тому вчений розрізняв два типи дворів: з наймитами та без них [1, с. 136].

З погляду структури сім'ї та відповідно із запропонованою П. Ласлеттом класифікацією розрізняють три основних типи. Домогосподарство першого – просте або нуклеарне, яке складалося з однієї подружньої пари з дітьми або без них. Якщо хто-небудь із батьків помирає, то вдівець або вдовиця з дітьми продовжували розглядатися як подружня сім'я. Наступний тип домової спільноти представляв розширену – таку, у якій проживав ще хтось із родичів. Таких родичів могло бути й декілька, але якщо ті не утворювали, у свою чергу, подружніх пар. Третій тип – складне або мультифокальне домогосподарство складалося з декількох подружніх сімей, які поєднанні родинними зв'язками.

Окрім трьох головних типів, дослідник виокремив ще два. Господарства однаків, які мали у своєму складі лише одну особу: овдовілу, неодружену або особу з невизначеним сімейним статусом, та домові спільноти без структури. До останнього типу належали домогосподарства, родичі яких проживали спільно (брати та сестри). Головний критерій – наявність або відсутність подружньої пари. Наприклад, дві дорослі сестри, які проживали разом, розглядалися як домогосподарство, що не утворило сім'ю. До таких спільнот так належали індивіди без явних зв'язків [1, с. 136-139, 150-152; 2].

Подібні дослідження сім'ї, домогосподарств також проводив інший англійський учений Дж. Хаджнал. Учені-історики, незалежно один від одного, накреслили географію форм родин в доіндустріальній Європі. Дослідники вказували принаймні на існування двох світів. На одному з них переважали структури родин складні, які були локалізовані в географічному регіоні Фінляндії, країн Прибалтики, Сході Європи, півдні Франції, Італії, Іберійському півострові. Це так звана «східна модель». Другий – покривав північно-західний регіон Європи, де форма спільнот нуклеарних була нормою. Європа Середземноморська мала специфічний тип родини, дуже схожий на тих, які існували на сході [7, с. 75-76]. Проте вже в 1983 р. П. Ласлетт розділив європейський континент, урахувавши відмінності в моделях шлюбу, формах сім'ї, родинних та трудових відносин, на чотири сектори: 1) західний та північно-західний; 2) середній; 3) середземноморський; 4) східний. Сім'я східноєвропейського регіону була віднесена ним до останнього [8, с. 234].

Отже, ми, як і більшість дослідників, які вивчали проблеми сім'ї, їхньої структури, населеності та особливо типології, наслідували концептуальні положення кембриджської школи. Далі, згідно із класифікацією П. Ласлетта, визначимо частку та кількісний склад окремих типів домових спільнот у досліджуваному регіоні.

Наслідуючи основні типологічні принципи вищезазваної класифікації британського вченого, ми провели аналіз указаних сповідних розписів, визначені показники розмістили в типологічній таблиці сільських сімей (див. табл. 1). У даній таблиці подано показники всіх домогосподарств із наймитами. Проте, потрібно зауважити, що при визначенні типу домової спільноти наймані робітники та їхні сім'ї не враховувалися.

Відтак, у загальній кількості домогосподарств (843) більше половини домових спільнот представляли складні (мультифокальні) господарства – 54,7%, на другій позиції були прості (нуклеарні) сім'ї – 22,2%, на третій – дворові спільноти без структури – 12,4%, на четвертій – розширені домогосподарства – 10,7%. На останньому місці перебувало господарство одинака (0,1%) з с. Горбанівки, 44-річного козака-вдівця, Федора Реклинського, у якому, крім господаря, проживало й працювало ще п'ять осіб наймитів [4, арк. 713]. Аналіз цих показників свідчить, що домові спільноти полтавського сільського соціуму відповідали «східній моделі», запропонованій Дж. Хаджналом та П. Ласлеттом [7, с. 75-76].

Одночасно потрібно звернути увагу на те, що найбільша частка мультифокальних господарств знаходилася переважно у великих селах регіону: Диканьці – 52%, Стасовцях – 56,9%, Рибцях – 62,1%, Жуках – 65,1% та лише в одному населеному пункті – у Куклинцях (66,7%), чисельність мешканців якого була незначною. Найменшу частку складних сімей мали маленькі за розмірами населенні пункти – с. Триби (25%) та с. Горбанівка (31,6%). У них показники нуклеаризації дворів були досить високі, тому частки таких сімей відповідно були найбільшими в регіоні. Так, у с. Трибах їхній відсоток сягав 50%, а в с. Горбанівці – 31,6%.

Отже, як бачимо, у полтавському сільському соціумі другої половини XVIII ст. домінували домогосподарства мультифокального типу. Отримані нами результати подібні до тих висновків, яких О. Сакало дійшов у своєму дослідженні щодо сільських мешканців Лубенського полку в аналогічний період. Згідно з його твердженням, там теж переважали мультифокальні сім'ї, частка яких становила 67,3%, тоді як нуклеарних була значно меншою – 27,3% [9, с. 204]. Схожі тенденції простежуються і в українських селах Стародубського полку, де складні господарства становили більшість – 60,9%, а другу позицію посідали нуклеарні сім'ї – 34,8% [3, с. 272-273]. Подібність показників виявлено в козацьких родинх містечка Мени Чернігівського полку 1766 р. – 45,5% та 36,3% [10, с. 219].

У російському маєтку Мішино Рязанської губернії в період між 1782-1858 рр., частка домогосподарств із двох та більше шлюбних пар складала 75-82%, а відсоток простих сімей був значно менший за українські та коливався від 7 до 12% [11]. Показово, що у великих містах Гетьманщини, ситуація виглядала дещо інакше. Принаймні в полковій Полтаві переважали нуклеарні родини. Їхня частка там становила 59%, проти – 26,7% мультифокальних [12, с. 91].

Таблиця 1. Типологія сімей у селах Полтавського полку за матеріалами сповідних розписів 1775 р.

Типи сім'ї	Одинаки		Без структури		Нуклеарна сім'я		Розширена		Мультифокальна		Разом	
	А	Б	А	Б	А	Б	А	Б	А	Б	А	Б
Поселення	А	Б	А	Б	А	Б	А	Б	А	Б	А	Б
Головач	–	–	1	4,2	5	20,8	7	29,2	11	45,8	24	100
Горбанівка	1	5,2	3	15,8	6	31,6	3	15,8	6	31,6	19	100
Диканька	–	–	46	12,5	87	23,7	43	11,8	191	52,0	367	100
Жуки	–	–	19	15,1	19	15,1	6	4,7	82	65,1	126	100
Куклинці	–	–	5	18,5	2	7,4	2	7,4	18	66,7	27	100
Пушкарівка	–	–	8	21,6	5	13,6	8	21,6	16	43,2	37	100
Рибці	–	–	6	6,3	22	23,2	8	8,4	59	62,1	95	100
Розсошенці	–	–	6	30,0	4	20,0	1	5,0	9	45,0	20	100
Стасовці	–	–	8	6,9	31	26,7	11	9,5	66	56,9	116	100
Триби	–	–	2	16,7	6	50	1	8,3	3	25,0	12	100
Разом	1	0,1	104	12,4	187	22,2	90	10,7	461	54,7	843	100

Примітка: 1. А – кількість сімей, Б – відсоток населення, яке в них проживало.

Щоправда, така ж ситуація простежувалася і в старообрядницьких слободах вже згаданого Стародубського полку. Нуклеарна сім'я там переважала – 47%, а показники складної родини були меншими – 39,4% [13, с. 121]. На нашу думку, як у першому, так і другому випадках перевага нуклеарних родин зумовлювалася дією економічного чинника [13, с. 126]. Загалом же у селах Полтавського полку, як і в більшості регіонів Гетьманщини, переважали мультифокальні домогосподарства.

Це відрізнялося від ситуації, яка на той час склалася на території сусідньої Речі Посполитої. Зокрема, згідно з твердженням М. Крикуна, у Житомирському повіті Київського воєводства, за даними 1791 р., переважали нуклеарні домогосподарства [14, с. 26]. На етнічних польських землях, так само простежувалося домінування нуклеарних сімей. Польський учений М. Копчинський відзначає перевагу простих родин у сільських парафіях XVIII ст. з коливанням від 51 до 89% [15, с. 102]. Інший дослідник – К. Ржемінецький доводить перевагу малих сімей (78,5%) у дев'яти парафіях на землях велунських та остшешувських повітів кінця XVIII ст. [16, с. 61]. Схожу тенденцію виявив у парафії Раціборовіц у 1791 р. М. Вижга. Прості сім'ї там склали 73,9% [17, с. 275]. М. Шолтисек указує, що тенденції нуклеаризації у великопольських містах домінували в межах 62-80% та переважали у Буяковій парафії Пруського королівства в період 1766-1803 рр. [18, с. 13, 50, 59]. Малі родини склали більшість серед домогосподарств Англії та Північної Франції між XVI та XIX ст. [18, с. 10].

Підсумовуючи, зауважимо, що однією з особливостей реєстрації людної в облікових джерелах було декларування мешканців сіл за «дворами» окремих соціальних станів. Домові спільноти представлені складними (мультифокальними) господарствами становили 54,7%, простими (нуклеарними) сім'ями – 22,2%, дворовими спільнотами без структури – 12,4%, та розширеними домогосподарствами – 10,7%. На останньому місці перебувало господарство одинака (0,1%) з с. Горбанівки. Домогосподарства сільської місцевості Полтавського полку можна віднести до східного сектору в географії форм родин доіндустріальної Європи.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

- 1.Ласлетт П. Семья и домохозяйство: исторический поход / П. Ласлетт // Брачность, рождаемость, семья за три века: Сб. статей / [под ред. А. Г. Вишневого и И. С. Кона]. – М.: Статистика, 1979. – С. 132-158.
2. Семья, дом и узы родства в истории / [под ред. Т. Зоколлы, О. Кошелевой, Ю. Шлюмба]. – Санкт-Петербург: Унив.АЛТЕЙЯ, 2004. – 285 с.
3. Волошин Ю. В. Розкольніцькі слободи на території Північної Гетьманщини у XVIII ст.: історико-демографічний аналіз : дисер. на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук: 07.00.01 / Ю. В. Волошин. – Полтава, 2006. – 394 с.
4. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (ЦДАК України), ф. 990, оп. 2, спр. 34, 1327 арк.
- 5.Szołtysek M. Teoria rodziny w ujęciu Petera Lasletta i The Cambridge Group – «angielska tajna broń», jej krytycy I jej «długie trwanie» / Mikołaj Szołtysek// Przeszość demograficzna Polski/ Materiały i studia. – Wrocław: Wyd-wo Historyczne Poznań, 2003. – № 24. – S. 7-48.
- 6.Синельников А. Социально-экономические последствия трансформации семьи [Электронный ресурс]/ А. Синельников // Демографические исследования. – № 6. – Режим доступа:http://www.demographia.ru/articles_N/index.html?idR=5&idArt=791
- 7.Dubert I. Geografia form rodzinnych w Hiszpanii w latach 1752-1860 / Isidro Dubert // Przeszość demograficzna Polski/ Materiały i studia. – Wrocław: Wyd-wo Historyczne Poznań, 2003. – №24. – S. 75-102.
- 8.Голикова С. В. Теоретические аспекты изучения семьи в научной литературе / С. В. Голикова // Документ. Архив. Истории. Современность: сб. науч. тр. – Выпуск 9. – Екатеринбург: Изд-во Урал. Ун-та, 2008. – С. 226-240.
- 9.Сакало О.Є. Типологія і структура домогосподарств сільського населення Гетьманщини другої половини XVIII ст.: на прикладі Лубенського полку: дисер. на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.01 / О.Є. Сакало. – Полтава, 2011. – 253 с.
- 10.Казіміров Д. Козацькі родини м. Мени за Генеральним описом Лівобережної України 1765-1769 рр. / Д. Казіміров // Краєзнавство. – 2011. – № 4. – С. 216-222.
- 11.Носевич В.Л. Еще раз о Востоке и Западе: структура семьи и домохозяйства в истории Европы [Электронный ресурс] / В.Л. Носевич. – Режим доступа:<http://vln.by/node/116>
- 12.Волошин Ю. Родина й домогосподарство козаків міста Полтави в другій половині XVIII ст. (за матеріалами Румянцевського опису) / Ю. Волошин // Полтавські історичні студії: ювілейний збірник на пошану В.Ревеґука. – Полтава: ПНПУ, 2013. – С. 75-93.
- 13.Волошин Ю. Населення домогосподарств «государевыхописных малороссийских раскольничьих слобод» (за матеріалами «Генерального опису Лівобережної України 1767-1769 рр.»)/ Ю. Волошин // Соціум. Альманах соціальної історії. – Київ, 2003. – Випуск 2. – С. 117-134.
- 14.Крикун М. Населення домогосподарств у Житомирському повіті Київського воєводства 1791 р. [Електронний ресурс] / М. Крикун // Україна модерна. – Львів, 2001. – Ч. 6.– Режим доступа:<http://www.franko.lviv.ua/Subdivisions/um/um6/Statti/2-KRYKUN%20Mykola.htm>
- 15.Kopczyński M. Studia nad rodziną chłopską w Koronie w XVII-XVIII wieku / Michał Kopczyński. – Warszawa: Wyd-wo Krupski i S-ka, 1998. – 203 s.
- 16.Rzemieniecki K. Rodzina i gospodarstwo chłopskie w ziemi wieluńskiej i powiecie ostrzeszowskim w końcu XVIII wieku /Konrad Rzemieniecki // Przeszość demograficzna Polski/ Materiały i studia. – Wrocław: Wyd-wo Historyczne Poznań – Wrocław, 2010. – № 29. – S. 29-68.
- 17.Wyżga M. Rodzina chłopska w parafii Raciborowice pod Krakowem w XVII-XVIII wieku / Mateusz Wyżga // Społeczeństwo staropolskie. Seria nowa. – Tom III. – [pod redakcja M. Kopczyński, in.].– War-wa: Wyd-wo DIG, 2009.– S. 245-278.
- 18.Szołtysek M. Od makromodeli do mikrohistorii – gospodarstwo domowe w parafii bujakowskiej w latach 1766-1803 / Mikołaj Szołtysek// Przeszość demograficzna Polski/ Materiały i studia. – Wrocław: Wyd-wo Historyczne Poznań – Wrocław, 2004. – № 25. – S. 7-75.

Borodenko O.A. The peculiarities of the typological structure of rural citizens' households in Poltava regiment (based on the material of recitals in 1775 p.)

The author of the article analyses certain historiographical aspects in the investigation of the peculiarities of rural communities household structure, the author uses the data of recitals to define the quantity of families of different types in rural community of Poltava regiment and gives a comparative historical analysis with European countries that had similar features as well as Hetman territories of XVIII century.

Keywords: household, typological structure, Poltava regiment, rural community.

Бороденко Е.А. Особенности типологической структуры домохозяйств сельских жителей Полтавского полка (по материалам исповедных росписей 1775 г.)

Автор статьи анализирует отдельные историографические аспекты в исследовании типологических особенностей в структуре домохозяйств человеческих сообществ, по материалам исповедных росписей определяет количественные показатели разных типов семей сельского социума Полтавского полка и проводит историко-сравнительный анализ с подобными данными некоторых европейских стран и других регионов Гетманичины второй половины XVIII века.

Ключевые слова: домохозяйство, типологическая структура, Полтавский полк, сельский социум.

УДК 342.72/73:615.478:94(477)17/18

Г.О. Андріяка

ВНЕСОК ПРИКАЗІВ ГРОМАДСЬКОЇ ОПІКИ У РОЗБУДОВУ СИСТЕМИ МЕДИЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ XVIII – XIX СТ.

У статті проаналізовано діяльність приказів громадської опіки у започаткуванні перших державних медичних закладів для обслуговування соціально-незахищених верств населення у містах та повітах губерній Російської імперії. Враховуючи те, що на той час більшість населення, особливо сільського, потерпало від інфекційних та інших типів захворювань, а також не мало кваліфікованої медичної допомоги, створення мережі лікувальних установ було важливим кроком у становленні охорони здоров'я на державному рівні. Хоча ці установи мали ряд недоліків у своїй роботі, вони стали невід'ємною частиною у житті населення щодо ліквідації небезпечних захворювань й покращення медико-санітарного стану міст та сіл держави.

Ключові слова: лікарня, медицина, повітовий лікар, приказ громадської опіки, санітарний стан.

Одним із пріоритетних завдань незалежної України є охорона здоров'я, яка безпосередньо залежить від ефективного економічного розвитку країни. Тому варто звернутися до організації охорони здоров'я, а саме до приказів громадської опіки, які стали підвалинами розбудови земської та сучасної медицини. Актуальність даної проблеми полягає у тому, що діяльність приказів громадської опіки у сфері охорони здоров'я посідає особливе місце в історії, адже вони стали першою сходинкою на шляху започаткування охорони здоров'я на державному рівні в Російській імперії.

Започатковані Катериною II реформи охорони здоров'я, поклали початок створення мережі державних медичних установ, підпорядкованих приказам громадської опіки для безкоштовного обслуговування малозабезпечених верств населення. Приказна медицина стала складовою частиною адміністративно-територіальної реформи про «Учреждения для управления губерний Всероссийской империи» від 7 листопада 1775 р., відповідно до якої передбачалося проведення реформ територіального і місцевого управління для посилення державної влади на місцях [1, с. 229-304].

Діяльність приказів громадської опіки вивчали такі науковці: Верхратський С.А. «Матеріали з історії медицини на Україні (до часів введення земства)» [2], Голяченко О.М. «История развития больничного обслуживания сельского населения Украины (1864-1964)» [3], Коган В.Я. «Материалы к развитию больничного строительства в сельских местностях УССР (в дореволюционный период и за 50 лет Советской власти)» [4], Рогоза О.М. «Діяльність земств України по створенню та розвитку системи охорони народного здоров'я (1864 – 1917 рр.)» [5], Рубан Н.М. «Розвиток земської медицини в Україні (1865 – 1914 рр.)» [6], Пашенко П.Д. «История Киевской психоневрологической больницы имени академика И.П. Павлова